

**ПАТРИОТСКА, КУЛТУРНО-ПРОСВЕТНА УДРУЖЕЊА, ДРУШТВА, УСТАНОВЕ И  
ДОБРОТВОРНЕ ЗАДРУГЕ СРБА У ХРВАТској, СЛАВОНИЈИ, ДАЛМАЦИЈИ,  
ДУБРОВНИКУ И БАРАЊИ 1918 - 1941.  
(ПО ПОДАЦИМА ИЗ ФОНДОВА И ЗБИРКИ У АРХИВУ ЈУГОСЛАВИЈЕ)**

Српско организовано културно-просветно деловање на просторима Хрватске, Славоније, Далмације, Дубровника и Барање, кроз удружења и установе (друштва, кола, задруге, савезе, одборе, клубове, домове, књижице, читаонице, народне универзитете и др.) је недовољно проучено у српској историографији. Књига В. Крестића, Историја Срба у Хрватској и Славонији 1848-1914, Београд, 1991, даје подробније податке о њима на подручју Хрватске и Славоније до 1914. године, али за подручја Далмације, Дубровника и Барање, за исти период, колико ми је познато, нема свеобухватнијих историографских радова.

У овом раду размарта се оснивање, постојање и разноврсност патриотских удружења, културно-просветних и добротворних друштава и установа Срба у раздобљу 1918-1941. године на просторима Хрватске и Славоније, Далмације, Дубровника (који су од 1939. године, већим делом, сачињавали територију Бановине Хрватске) и Барање. У наведеном периоду, организовани колективни видови српског духовног и националног културно-просветног деловања на тим просторима, била су српска родољубиво-патриотска, црквена, културно-просветна и добротворна друштва и установе. Само нека српска културно-просветна друштва на овим просторима (соколска и богомољачка), између 1918-1941. године, делимично су обрађена у две књиге: Н. Жутић, Соколи - идеологија у физичкој култури Краљевине Југославије 1929-1941, Београд, 1991. и Д. Суботић, Епископ Николај и Православни богомољачки покрет - Православна хришћанска заједница у Краљевини Југославији 1920-1941, Београд, 1996.

Рад је заснован, скоро искључиво, на подацима из архивских фондова Архива Југославије: Министарства просвете Краљевине Југославије (1918-1941), Министарства унутрашњих послова Краљевине Југославије (1918-1944), Двора Краљевине Југославије (1918-1944), Министарства вера Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (1918-1929), Министарства правде Краљевине Југославије (1918-1944) и архивских збирки Милана Стојадиновића, Јована Јовановића Пижона, Саве Косановића и Војислава Јовановића Марамбоа. За истраживање ове проблематике, архивски фондови у Архиву Југославије су, за сада, скоро једино доступни и релевантни; пошто је, делимично, њихова архивска грађа несрећена, то, у овом раду, не наводим ситнатуре, по којима се наведени подаци могу лакше пронаћи. То значи, да овај рад, није свеобухватног сагледавања ове проблематике за период 1918-1941. године на овим просторима, већ само као прилог њеном проучавању. Веома је могуће, чак, врло сигурно, да је постојала далеко већа бројност српских патриотских и културно-просветних друштава и установа на овим просторима у наведеном периоду, него што су обухваћена и пописана у овом прилогу, али сам се држао поузданих и доказивих података, а такви су архивски подаци, јер убедљиво је правило "Quod non est in actis, non est in mundo".

Називи "југословенски" или "народни" причињавају тешкоће у утврђивању већинске етничке припадности патриотских и културно-просветних удружења, чак и у местима са изразитом српском етничком већином становништва на просторима Хрватске, Славоније, Далмације, Дубровника и Барање, па сам, у циљу решења таквих дилема у архивској грађи, користио знаке распознавања, као што су ћирилично писмо текстова, српска имена и ћирилични потписи чланова управа удружења и др.

У овом раду не разматра се стварање и делатност српских земљорадничких за- друга, српских црквених православних општина, свештеничких удружења и задруга, те хуманитарно-подрпорних удружења и одбора ( Савеза трезвене младежи, Друштва Цр- веног крста Краљевине Југославије, инвалида, учитеља, професора, материнских удру- жења, пензионера и сл.), јер им сирха постојања није била примарно културно-просвет- на. Такође, не разматрају се бројна телесно-спортска удружења, која су постојала по српским местима на овим просторима, а чије су управе и чланство у већини сачињава- ли Срби, јер осим што ниједно у свом предзнаку није садржавало српски назив ( за анти- подну разлику од хрватских телесно-спортских удружења), иста су се превасходно бави- ла телесно-спортским, а не културно-просветним делатностима. Таква удружења су би- ла: скаутски стегови, излетничка и феријална друштва, стрелачке дружине (веома по- пуларне у српским местима и селима), кола јахача, куглашки клубови, друштва плани- нара, поморски клубови и одбори "Јадранске страже" и др.

Због специфичне сирхе и рада, у овом раду, не разматра се српско организовано и колективно учење на овим просторима у следећим друштвима: "Чехословачко-југо- словенске лиге", "Југословенско-бугарске лиге", "Пријатеља Велике Британије и Аме- рике", клубовима пријатеља Француске ("Cercle francais"), ротари клубовима и др.

#### **Стање и могућности за развој патриотских и културно-просветних удружења Срба 1918-1941**

Југословенска држава од 1918-1941. године је била заснована на либералној идео- логији и рационалистичким схватањима, свесно запостављајући јаке црквено-духовне и националне дивергентности међу народима који су је сачињавали. Ради тога, од ствара- ња југословенске државе, односно у првим годинама њеног постојања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (1918-1929.), свесно се истиче "један троиплемени народ" Срба, Хрва- та и Словенаца, при чему је, поред појединачних "племенских", благонаклоно гледано на истицање назива "југословенски" или само "народни" патриотским и културно-про- светним друштвима.

После промене назива државе у Краљевина Југославија и за време њеног ефек- тивног трајања (1929-1941.), у покушајима стварања интегралног "југословенског наро- да", веома се инсистирало и препоручивало, преко бројних препорука Министарства просвете, на стварању културно-просветних удружења са "југословенским" или бар не- утралним "народним" називом. Нарочито се инсистирало, у препорукама Министарства просвете, на спајању српских и хрватских друштава појединих места на овим простори- ма у заједничка и јединствена културно-просветна друштва, у чему се делимично и успе- вало. Иначе, локална српска удружења са ових простора су испољавала већу склоност да се интегришу са одговарајућим хрватским културно-просветним удружењима, док је код хрватских то наилазило на изразит отпор и неприхватање. У појединим местима, чак и када се нису интегрисала са одговарајућим хрватским у заједничка друштва под неутралним називима, српска културно-просветна друштва су самостално мењала или изостављала српски предзнак у називима истих, а стављала југословенско име или нека друга неутрална имена.

Оно што се уочава, при разматрању наведене проблематике за период 1918- 1941. године, јесте непостојање препознатљиво доминантног српског централног поли- тичког, привредног и културно-просветног средишта у овим српским крајевима, из кога би потицале и према коме би се усресређивала већина политичких и културно-просвет- них акција српског народа са простора Дубровника, Далмације, Лике, Горских Котара, Жумберка, Кордуна, западне Славоније (Мале Влашке), Славоније, западног Срема и Барање.

И у предходном периоду до 1918. године, Срби са ових подручја, изузев Српске православне цркве са патријаршијом у Сремским Карловцима, на наведеним подручјима

ма, нису имали јединствено доминантно централно културно средиште; неки предлози и покушаји и да то буде у Глини и другим местима нису уродили плодом.

Све време између 1918-1941. године, ове српске области са већином српског живља, која су 1939. године ушла у састав Бановине Хрватске, ( изуzeвши Барању), биле су административно-политички разбијене на више области, жупанија и бановина. И у периоду 1918-1941. године мањи покушаји да се створе српски политички и културни центри на српским већинским етничким просторима до граничних река Купе и Чазме, били су осујећени. Ниједно место са већинским српским становништвом на овим просторима у периоду 1918-1941. године није израсло у централно српско политичко и културно средиште. Разуђени српски, етнички већински, простори од Дубровника, Далмације, Горских Котара, Лике, Кордуна, Баније, преко Славоније до Барање практично нису били повезани у јединствену српску политичку и културно-просветну целину.

Из ових дифузних српских простора и места са српском етничком већином текло је стално исељавање српског становништва, нарочито из Далмације, Лике, Кордуна, Баније, док је тај процес у Славонији и Барањи био мање изражен; чак је интерном колонизацијом Срба, мањег обима, из Далмације, Лике, БиХ и других српских крајева, бројчано појачан српски елемент у Славонији и Барањи. Уочава се да су се већи и значајнији административни и привредни центри у овим областима налазили на рубним деловима већинских српских етничких простора и места: у Загребу, Копривници, Бјеловару, Сиску, Славонском Броду, Сушаку, Стилиту и др, да ли намерно односно осмишљено, тенденциозно стратешки или не, али је чињеница да је стање било и остало такво. Ради економско-привредног запостављања ових српских простора, српски народ је био, преваходно из економско-привредних односно егзистенцијалних разлога, упућен и принуђиван на невољно сукцесивно исељавање из ових српских изразито пољопривредно-сточарских области.

У развоју и раду српских патриотских и културно-просветних друштава 1918-1941. године на просторима Хрватске, Славоније, Далмације, Дубровника и Барање одражава се опште стање које је владало на цивоу целе југословенске државе, али има и специфичности.

Српска културно-просветна удружења и установе ових простора у новоствореној Краљевини СХС, обнављала су се и успостављала на традицији културно-просветног колективног организовања Срба у Аустро-Угарској у 19. и почетком 20. века, а која су била забрањена или им је насилно прекинут рад почетком и у току првог светског рата 1914-1918. године. поред обнављања старих, стварана су нова српска културно-просветна удружења, а веома рано и српска ванстраначка патриотско-родољубива удружења: четника, добровољаца, српске националне омладине и др, чије постојање до 1918. године није било могуће на подручју Аустро-Угарске. За разлику од аутохтоних локалних српских културно-просветних установа и удружења која су постојала на овим просторима до 1918. године, патриотска српска удружења на наведеним подручјима од 1918. године била су углавном подружнице (ограници, одбори, подобори и сл.) општесрпских и југословенских патриотско-родољубивих удружења са средиштем у Београду.

Судећи по подацима из архивске грађе, у првим годинама постојања југословенске државе (1918-1923.), уочава се изразит полет Срба са подручја Хрватске, Славоније, Далмације, Дубровника и Барање на обнови и стварању патриотских и културно-просветних друштава, док у периоду 1924-1928. године траје затишје у њиховом стварању и раду. поновно оживљавање српских културно-просветних удружења било је веома изражено 1929-1935. године, да би 1936-1941. године наступило благо опадање ентузијазма у стварању нових културно-просветних друштава у српским областима, које су 1939. године ушле у састав Бановине Хрватске, као и на територији Барање. То се не односи на соколска друштва, која су се снажно и бројно развијала до 1934. године, а затим је наступила њихова развојна стагнација и јењавање у раду.

За сва српска патриотска и kulturno-prosvetna друштва са ових простора у периоду 1918-1941. године лакше је утврдити време настанка, њихова правила организације и рада, одобрења за рад, извештаје о раду, нарочито о значајнијим акцијама, честа обраћања и молбе за новчану потпору (за градње: просветних, соколских, народних, задружних и других домова) и материјалну помоћ у литератури, него време њиховог свепуног престанка рада. С обзиром да се помињу до пред почетак другог светског рата у Југославији, може се с правом тврдити да је огромна већина српских kulturno-prosvetnih друштава деловала до априла 1941. године на овим просторима.

### Патриотска удружења Срба

Срби са простора Хрватске, Славоније, Далмације, Лубровинка и Барање су сматрали да је са обједињењем свих српских етничких простора у Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца 1918. године наступило време трајног националног ослобођења од вишесековног националног потчињавања туђину. Ради неговања и испољавања својих родољубивих и патриотских осећања, као и изражавања спремности за одбрану отаџбине, у српском народу на овим просторима стекле су упоришта нестраначка или надстраначка патриотска удружења (четника, добровољаца, омладине, сокола и др.), која су уживала наклоност државних власти Краљевине СХС.

#### Четничка удружења

Изразито патриотска, а међу српским жиљем ових простора најутицајнија и са бројним упориштима, била су четничка удружења. "Удружење четника \*За слободу и част отаџбине\*" са средиштем у Београду и "Удружење четника \*За краља и отаџбину Петар Мркоњић\*" имала су своје подружнице, одборе и пододборе, у многим српским местима на овим просторима, већ од двадесетих година овог века. Постоје подаци о постојању четничких пододбора у Белом Манастиру, Осијеку (у Далју је постојао и спортски клуб "Четник", основан 1934.), Тушловцу, Винковцима, Ђеловару, Карловцу, Госпићу, Грачацу, Книну и Бебрину.

Четничка удружења, односно стварање четничких одбора и пододбора, у првих неколико година од стварања Краљевине СХС, била су популарна и у местима у којима претежно живи римокатоличко становништво, а које се национално осећало Србима католицима и тајило је југословенски патриотизам, слогу и заједнички живот са православним српским народом. То се уочава из података о постојању "Југословенског четничког кола \*Полет\*" у Сплиту 1922. године и "Четничке чете" у Сумартину на Брачу 1923. године.

Из разлога што се мање података налази о четничким удружењима од тридесетих година, може да се предпостави да је њихово деловање на овим просторима тада било у опадању.

#### Савези добровољаца

Ради неговања родољубивих осећања на ратна прегнућа, учвршћивања спремности одбране отаџбине и јачања југословенске државне заједнице, у Загребу је 1921. године створен "Савез добровољаца Хрватске, Славоније и Истре", који је, како се то уопштено тврди у његовим извештајима, стварао своје подружнице-пододборе на терену. Поред њега, на овим просторима, осниване су подружнице-одбори "Савеза добровољаца Краљевине Србије" са средиштем у Београду, које је, 1925. године, обележило 50-огодишњицу српског Невесњског устанка против Турака. Чланови ових добровољачких савеза углавном су били српски добровољци из српског Босанско-Херцеговачког устанка 1875-1878, Балканских ратова Србије и Црне Горе 1912-1913. и из првог светског рата 1914-1918. године.

## Удружење "Народна одбрана"

Организација за јачање патриотске свести, у првом реду српског народа, било је удружење "Народна одбрана" са средиштем у Београду. Ово удружење је имало вероватно широку распрострањеност по простору Хрватске, Славоније, Далмације, Дубровника и Барање у периоду од 1918-1941. године, али сам пронашао веома оскудне архивске трагове о њима. Тако, постоје подаци о постојању месних одбора "Народне одбране" у Скрадињу 1926. године и Медарима у срезу Нова Градишка 1929. године.

## Омладинска патриотска удружења

Српска омладина у крајевима Хрватске, Славоније, Далмације, Дубровника и Барање показивала је интерес за стварањем омладинских патриотских организација, али се налази веома мало архивских података о њима. Тако, налазе се подаци о постојању одбора "Југословенске напредне националне омладине (ЈУНПАО)" у Сињу 1922. године, а одбора "Српске националне омладине (СРНАО) \*Краљевин Краљевине\*" у Бјеловару 1924. године.

## Соколска друштва

Много већу и значајнију популарност и организациону разуђеност, у односу на сва остала патриотска удружења у српским местима Хрватске, Славоније, Далмације, Дубровника и Барање, имала су соколска друштва. Соколска друштва у Краљевини Југославији (СХС) насланила су се и настављала традицију постојања друштава "Српског сокола" из периода Аустро-Угарске крајем 19. и почетком 20. века, која су била забрањена и престала са радом почетком првог светског рата 1914. године.

Соколска друштва су имала благонаклоност и заштиту југословенске државне управе, а сматрана су за поуздану и масовну организовану снагу, која је неговала југословенски патриотизам и спремност за јачање и одбрану државног либерално-демократског идеолошког система. Ради тога, државни управни одгаци су пружали сву могућу подршку и материјалну помоћ развоју соколства, као својеврсном масовном патриотском удружењу.

Соколи нису били само телесно-фискултурна друштва са карактеристикама скаута, феријалаца, планинара, него и друштва за негу људске лепоте тела и физичке снаге сокола и соколица и јачање спремности за чување и одбрану југословенског заједништва и сарадње и на ширим просторима изван државних граница.

Како у целој југословенској држави тако и у крајевима Хрватске, Славоније, Далмације, Дубровника и Барање формиране су соколске организације, од соколских жупа преко друштава до соколских чета. Већ, приликом успостављања, соколске жупе у овим крајевима смештене су по градовима са већинским римокатоличким живљем и добиле имена по хрватским митолошким и историјским личностима: Соколска жупа "Краља Петра Свачића" у Загребу, Соколска жупа "Штросмајер" у Осијеку, Соколска жупа "Томислав" у Бјеловару итд. Овим соколским жупама организационо су припадала и соколска друштва у српским местима.

Соколска друштва су била обједињена у свејугословенску соколску организацију "Југословенски соколски савез", која је преименована у "Соко Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца", а од 1929. године у "Савез сокола Краљевине Југославије". Од Југословенског сокола се 1922. године издвојио као самостална соколска организација "Хрватски соколски савез", који је са својим хрватским соколским друштвима самостално деловао. Хрватски соколи су веома густени и скоро уништени од противних им хрватских удружења: "Орлова", "Католичке акције", "Крижара" и др. Но, упоредо са друштвима Хрватског сокола, у Југословенском соколском савезу са матицом у Београду остао је већи број соколских друштава, чије је чланство сачињавало хрватско живље. Соколска дру-

штва са наведених простора, у којима је већину чинила српска омладина, остала су непоколебљиво у Југословенском соколу.

### **Културно-просветна друштва и установе и добротворне задруге Срба**

Развој српских културно-просветних установа и друштава на просторима Хрватске, Славоније, Далмације, Дубровника и Барање датира из 19. и почетка 20. века. Као по неком правилу, најпре су стварана српска црквена (православна) певачка друштва, а затим српска световна певачка друштва. После њих, стварапа су српска читалачка (читаоничка) друштва, која су прерасла у читаонице и књижнице. У даљем развоју, стварана су шира српска културно-просветна друштва са разним секцијама рада: певачким, рецитаторским, читалачким и др. Као крупна организовања културно-просветног рада стварана су и грађена здања домова (просветних, народних, задружних, ратарских, соколских и других домова) и народних универзитета, у којима су, обично, смештане управе скоро свих удружења, читаонице и књижнице појединог места.

У периоду између два светска рата, српска културно-просветна друштва на овим просторима била су обично са масовним местним чланством. Бројна српска омладина одређених места, нарочито сеоских, учлањивала се и учествовала у активности српских певачких и осталих културно-просветних друштава. Како се то често истиче, у њиховој документацији а сада архивској грађи (у извештајима о намерама-задацима и активностима, разним молбама са описима историјата друштава и сл.), она су по појединим местима била понос српског народа.

Певачка и остала српска културно-просветна друштва на овим просторима, у свом деловању, долазила су до изражаја у току обележавања и прослава српских црквено-народних и државних празника (Видовдана, Савиндана, 1. децембра, краљевих рођендана и др.), али и свечаности локалних повода. Своја умећа показивала су на уприличеним смотрима и на честим путовањима и гостовањима по ужим завичајима или пак по гостовањима у другим српским областима југословенске државе. Постоји доста архивских података везаних за путовања и гостовања ових друштава по земљи (захтева са програмима репертоара за дозволе гостовања, молби за новчану помоћ и др.).

#### **Српска певачка друштва**

Већина српских певачких друштава у време Аустро-Угарске била је под надзором српских црквених одбора (општина) или су проистекла из српских (православних) црквених певачких друштава. Многа од њих, после обнове оснивања и рада у Краљевини СХС, преименована су из црквених у српска световна певачка друштва, тако да је у овим крајевима до 1941. године гро српских певачких друштава био световног карактера. Скоро сва српска певачка друштва у овим крајевима имала су у свом имену српски предзнак. Управо, у српским певачким друштвима се изразито неговала и испољавала српска духовна и национална свест, а њихови чланови су били скоро искључиво само Срби, јер онде "где се пева Богу и Роду" неприродно би било да заједно певају лица различитих духовних и националних осећања. ("Залуду се недружина дружи", Његош.).

#### **Српске књижнице и читаонице**

Зачетак српских читаоница и књижница на овим просторима датира још из 19. и почетка 20. века из периода Аустро-Угарске, али је пун развој достигнут у време Краљевине Југославије (СХС) 1918-1941. године.

Постоје многобројни захтеви и молбе српских одавно постојећих и новостворених локалних књижница и читаоница, упућених Министарству просвете Краљевине Југославије (СХС) за помоћ у виду поклона књига, а којима се, често и скромно, излазило у сусрет. Већи број књижница и читаоница, у свом називу, носио је до 1941. године српски предзнак, али су их неке, нарочито у периоду 1930-1937. године, на вишекратне препору-

ке Министарства просвете, преименовале у "југословенске" или "народне" књижнице и читаонице.

Поред општих књижница и читаоница, по местима са већинским српским живљем у наведеним областима, од почетка тридесетих година оснивају се тзв. ратарске или пољопривредне књижнице и читаонице, као подружнице три српска пољопривредна удружења: "Савеза књижница и читаоница" Српског пољопривредног друштва из Београда (који је протезирало Министарство просвете), Српског земљорадничког задругног савеза из Београда, а од 1936. године и "Селачког кола", друштва за културно и економско унапређење из Загреба, које је било под надзором Самосталне демократске странке.

Посебну групу српских књижница и читаоница, у овом периоду на наведеним областима, сачињавале се читаонице и књижнице српске ратарске омладине. Таквих омладинских књижница и читаоница било је при задружним домовима земљорадничких задруга по српским селима.

#### Српска културно-просветна друштва и домови

Одмах по стварању југословенске државе Краљевине СХС, већина српских културно-просветних друштава, која су постојала до првог светског рата на овим просторима бивше Аустро-Угарске, обновила је и наставила своју делатност. Та друштва су била углавном са мушким чланством. За разлику од певачких друштава, српска културно-просветна друштва су, поред у већини српског назива, имала и неутрална имена, као југословенско, народно, ратарско, просветно, културно-просветно, привредно-просветно и др. То се, у првим годинама постојања југословенске државе, по правилу, догађало са српским друштвима у Дубровнику и њему гравитирајућим острвима, чије се чланство осећало национално за Србе католике, које је под југословенским именима неговало просрпско расположење, док је од почетка тридесетих година то вршено и у другим српским местима на овим просторима на препоруку југословенских просветних власти. Српска мушка културно-просветна друштва на овим просторима су, већином, била световног карактера.

На овим просторима, у периоду 1918-1941. године, српска културно-просветна друштва су била, углавном, опште намењена, али се међу њима може да разликује њихова приоритетна делатност. Многа су, већ у наслову, истицала врсту културно-просветне делатности, коју треба да врше. Тако се постојала: друштва за српско народно просвећивање, друштва за културно и економско унапређење, друштва за пољопривредно просвећивање, подпорна и добротворна друштва, српска омладинска културно-просветна друштва, српски клубови и одбори и др.

Такође, српским културно-просветним друштвом се смарта Српско муслиманско културно-просветно друштво "Тајрет" са централом у Сарајеву. Оно је у Загребу 1932. године основало подружницу, али је њена делатност престала 1935. године, услед притиска подружнице прохрватског Муслиманског омладинског удружења "Узданице" у Загребу и локалних хрватских власти.

Српска културно-просветна друштва су на овим просторима, у периоду 1918-1941. године, развијала и постизала запажену делатност у српским местима. Њихова делатна агилност се огледала у организовању и провођењу бројних повремених акција: на подизању споменика знаменитим српским историјским личностима, члановима династије Карађорђевић, организовању курсева нарочито пољопривредних, учешћем у масовним смотрама на местним вапсарима, подизању просветних домова и др. по моме сазнању, за ово разматрано подручје, за период 1918-1941. године, постоје подаци о више од тридесет српских културно-просветних друштава и преко десет културно-просветних домова, у које се не убрајају задружни ни соколски домови.

## Српске женске добротворне задруге и удружења

Српска женска удружења, најчешће као српске добротворне задруге, представљала су посебан облик родољубивог и културно-просветног рада међу српским народом на просторима Хрватске, Славоније, Далмације, Дубровника и Барање у периоду 1918-1941. године. Као и за друга српска, углавном мушка, културно-просветна друштва и установе, почастак формирања и рада српских женских удружења потиче још из периода аустро-угарске власти на овим просторима, од краја 19. и почетка 20. века. И српске женске добротворне задруге су биле забрањене или им је онемогућен рад са почетком и до краја првог светског рата 1914-1918. године; једини изузетак је, ако су веродостојна архивска сведочанства, за "Добротворну задругу Српкиња у Бјеловару", која је основана 7. септембра 1914. године и деловала у току првог светског рата.

Српске женске добротворне задруге и женска удружења су обнављана и новоформирана после 1918. године у наведеним крајевима, са намерама да се баве патриотским, добротворним, хуманитарним и културно-просветним радовима, ради разноврсних оспособљавања српских жена и девојака у општем образовању, шивењу, кувању, хигијени жена, нези, подизању и образовању деце и сл, како то стоји у доношеним и подношеним "правилима" за одобрење рада.

Српске женске добротворне задруге и удружења већином су, у својим називима, имале српски предзнак или ознаку крајева и места својих средишта (нпр. "Барањско коло сестара", "Загребачко женско културно-просветно друштво"), а веома ретко, као "народно", "југословенско" и сл.

У релативно кратком времену времену од 22 године фактичког (а не легалног) постојања Краљевине Југославије(СХС), од 1918-1941. године, већина српских женских добротворних задруга и удружења на овим просторима била је локалног самосталног карактера. Постојања да се на овим просторима створе подружнице општесрпских и југословенских женских организација са средиштима у Београду и Загребу, судећи по архивским подацима које сам истраживао, нису дала значајне резултате. Тако је на овим просторима створен и постојао мањи број подружница општесрпских женских организација: друштва "Кнегиње Љубице", друштва госпођа "Кнегиње Зорке", "Кола српских сестара", док за општесрпска женска друштва: Друштво "Српска мајка", Родољубиво просветно друштво "Мајка Јевросима" нисам нашао податке да су имале филијале-подружнице међу српском женском популацијом на овим просторима. Из коришћених архивских извора, не може да се удврди, да ли су женска удружења са ових простора била чланови "Југословенског женског савеза" (између 1919-1929. "Женски савез Српкиња, Хрватица и Словенкиња") са средиштем у Београду.

## Српска студентска удружења

Српски студенти из српских крајева и места на просторима Хрватске, Славоније, Далмације, Дубровника и Барање стварали су своја студентска удружења. Највећи број тих српских студентских удружења настао је и деловао у Загребу. Српска студентска удружења нису била национално искључива, јер су имала југословенско обележје у својим називима и у намерама, што се види из "правила" подношених властима за одобрења рада, али је уочљиво, да се у њих, чак ни у саставе њихових управних одбора, није укључивала хрватска студентска омладина; хрватска студентска омладина је имала бројна студентска удружења академичара и свеучилиштараца, која су, скоро сва, имала у називу хрватски предзнак. Преовлађујућа правашка идеолошка оријентација у хрватским студентским удружењима одбијала је српске студенте од чланства у њима. Српска студентска удружења су била маргинализована у односу на бројна хрватска студентска удружења, а нису благонаклоно посматрана од локалних државних и свеучилишних власти у Загребу.

Прво створено српско студентско удружење у Загребу у периоду Краљевине Југославије(СХС), колико ми је познато из проучене архивске грађе, била је "Академска

певачка дружина "Балкан", која је, већ 1922. године, гостовала у многим местима по источним деловима југословенске државе.

Међу тих неколико српских студентских удружења у Загребу, највећи утицај међу српским студентима имао је "Југословенски студентски културни клуб "Рад" основан 1935. године под председништвом проф. др Лазе Поповића. Ово српско студентско удружење је стварало "студентске радне чете", које су ишле на добротворне акције изградње путева, пољопривредне радне акције по српским селима на овим просторима и др.

Судећи по одредбама одштампаних "правила" организовања и деловања, изразито амбициозне намере имало је српско Академско и грађанско удружење "Опленац", основано у Загребу 1935. године.

Сва ова српска студентска удружења испољавала су либерално-демократска идеолошка уверења и неговала родољубиво-патриотска осећања.

#### Радничка културно-просветна друштва и читаонице

Нарочит проблем јесте проучавање односно утврђивање идеолошких опредељења и већинског националног састава радничких (и занатлијских) културно-просветних друштава, махом певачко-музичких и потпорних и радничких читаоница, јер по, тада преовладајућем, схватању, радници и њихова удружења су интернационалног карактера односно анационална. Ипак, познато је, да су радничке неструковне политичке организације, као и њихова културно-просветна друштва заступала политичка усмерења и интересе, међу која спадају и национални интереси, од тзв. левих прокомунистичких преко социјално-демократских до тзв. десних корпоративних и изразито националистичких.

Гро српског радништва потицао је из српских области а радио у већим привредним центрима са већинским хрватским становништвом: Загребу, Копривници, Дугој Реси, Сплиту, Славонском Броду и другим мањим местима, па је, сасвим извесно, учествовао у тамошњим радничким културно-просветним друштвима, али је мало вероватно, да је у њима неговао српску националну духовност и културу; због тога, та радничка удружења у тим местима са већином хрватског живља нису обухваћена у овом раду.

Српски крајеви у Хрватској, Славонији, Далмацији, Дубровнику и Барањи су имала изразито пољопривредна обележја, али је и у њима постојало више индустријских и саобраћајних средишта. Већину радништва у тим привредним предузећима чинили су, као и већину местног живља, Срби, ради чега се локална радничка културна друштва и читаонице могу сматрати за удружења и установе Срба на овим просторима.

Честе су биле јавне манифестације ових радничких културно-просветних удружења на овим српским просторима између два светска рата, о чему је сачувано доста архивског материјала.

#### Богомољачка братства

Између два светска рата деловао је међу православним мирским свештенством и световњацима Богомољачки покрет Српске православне цркве у виду организованих богомољачких братстава, али и појединачних лица. Богомољачки покрет је највише деловао преко богомољачких братстава, која су носила називе "Народне (православне) хришћанске заједнице". Богомољачки покрет је највише деловао у Србији и Босни, а његов утицај се проширио из Војводине у источну Славонију. Између два светска рата Барања и западни Срем су били у саставу Војводине односно Дунавске бановине, а и у њима је деловао богомољачки покрет са снажним упориштима бројних богомољачких братстава, која су се сабирала на масовна молитвена окупљања око православних црквених здања.

Премда, уско посматрано, богомољачка братства нису била организована ни стварана као класична српска световна културно-просветна друштва, њихово деловање

се изражавало као неоспорно духовна делатност у српском народу. Њихово присуство се итекако осећало у српском народу, као истинско постојање побожних српских световњака, мирског свештенства и неких православних владика ка повратку побожности (обожењу или охристовљењу) српског народа, а исто је наилазило на све већи утицај у српском народу. Богомољачки покрет, кроз врло запажену активност богомољачких братстава, ипак је био један, додуше специфичан, вид духовног просветитељског деловања у српском народу.

Најпре су организована богомољачка братства око црквених средишта у Даљу код Осијека и Чазми 1924. године. У времену 1928-1935. године, богомољачка братства су се особито стварала и деловала на подручјима срезова Вуковара и Осијека и у Барањи. Занимљиво је, да се, изузев појединачних присталица богомољачког покрета, нису створила богомољачка братства међу већинским српским становништвом у Банији, Кордуну, Лици, Горским Котарима и Далмацији. Из богомољачких братстава са подручја Славоније и Барање, где је стекао јака упоришта богомољачки покрет између два светска рата, проистекао је велики број српског православног монаштва и мирског свештенства, које је наставило своје деловање у свим српским етничким просторима.

### Закључак

Српска културно-просветна и добротворна друштва на овим просторима у периоду између два светска рата, пре свега пољопривредна (ратарска) просветно-културна, развијала су живу и запажену делатност. Међу њима ваља истаћи, јер су се својим свестраним активностима истицали: "Српско просветно и културно друштво \*Просвјета\*" - Областни одбор у Загребу са бројним подружницама на овим просторима, "Просветно добротворно друштво \*Свети Сава\*" у Загребу, "Друштво за културно и економско унапређење \*Селачко коло\*" у Загребу, основано 1936. (док је лист "Селачко коло", бр.1. из 1935.г.), које је по подацима председника Адама Прибићевића, од 2. септембра 1940, имало око 150 огранака-подружница. Посебно треба истаћи разновидан рад српских друштава на овим просторима између два светска рата: "Просвјетног друштва" у Беврскама, срез Шибеник, основаног 1920. и "Ратарског културног друштва \*Просвјете\*" у Медарима, Трнава, срез Нова Градишка, преименовано 1934. (раније: Друштво српске ратарске омладине "Просвјета", основано 1926.).

Нарочито се запажа, у периоду између два светска рата, активност и вишеструко залагање српског народа на свестраном колективном патриотском културно-просветном организовању и раду у местима на граничним српским етничким просторима, као што је било на подручју Бјеловара. На подручју среза Бјеловар, Срби су имали низ српских патриотских, културно-просветних и добротворних друштава: Четничко удружење у Бјеловару (постоји 1935.), соколска друштва у Бјеловару (постоји 1921.) и Доњим Пављанима, срез Бјеловар (основано 1922.), Певачко друштво "Мокрањак" у Бјеловару (основано 1934.), "Српско читаоничко друштво" у Бјеловару, основано 1905, а преименовано у "Народну читаоницу" 1930, "Читаоницу" у Новој Рачи, срез Бјеловар (основана 1896.), Народну читаоницу у Великој Писаници, срез Бјеловар (основана 1935.), Друштво за потпору сиромашних и предних ученика у Бјеловару (основано 1927.), Добротворну задругу Српкиња у Бјеловару (основана 1914.) и Радничко пјевачко друштво "Пролетер" у Бјеловару (основано 1929.). Ово набројано, не значи да је њихов број тиме исцрпљен, јер, судећи по другим изворима (књигама, листовима), сигурно их је било по скоро свим српским селима, пре свега у највећем српском селу Гудовцу, срез Бјеловарског, али, до сада, још нисам пронашао о њима архивске податке. Слично као на подручју Бјеловара, била су бројна српска културно-просветна друштва између два светска рата на подручју среза Подравска Слатина.

Успостављање и рад српских културно-просветних друштава у наведеним областима, у раздобљу 1918-1941. године, у многама је резултат предузимљивости и ентузија-

зма појединих српских личности. Такве личности су се налазиле у више српских културно-просветних и патриотских удружења у одређеним местима, посебно у Загребу, кроз дужи низ година између два светска рата. Такви су били: проф. др Лаза Поповић и Душан Богуновић, председници и чланови у више српских културно-просветних удружења у Загребу, С.Роксандић у загребачком областном одбору "Просвјете", Олга Керинц Палеш у загребачком одбору "Кнегиње Љубице", Славка В.Поповић, Нада и Даница Прица у више српских женских удружења у Загребу, М.Гаћеша у Славонском Броду, Бранко Магарашиновић у Осјеку, Илија Шумановић у Винковцима, Антоније И. Тица у Медарима код Нове Градинске, др Гајо Петровић у Карловцу, прота Милош Мандић у Грачацу, Лазар Матић у Книну, М.Бјелановић у Бепрскама код Шибеника, парох Сава Барбић и др Нико Ђивановић у Дубровнику. Јелка Миш у Цавтату, Марија Бардов и Ј. Охмучевић у Дубровнику и многи други. Изучавање и извођење из заборавних ових прегалаца у српском организованом културно-просветном деловању на овим просторима између два светска рата, изискује потребу будућих подробнијих истраживања, ради њиховог увршћења у трајни тезаурус српских заслужника у српској културној и историјској баштини.

Проучавањем до сада доступне архивске грађе са подацима о оснивању и раду српских патриотских и културно-просветних друштава између два светска рата, долази се до закључка односно, тачније, стиче се уверење, да су она била израз очекивања, залагања и наде, како код појединих људи тако и српског народа у целини, у обезбеђењу несметаних и свестраних српских духовних, културно-просветних, привредних и других развоја на овим просторима. Тако је било стање до стварања и трајања Бановине Хрватске (1939-1941.), у коју су, изузев Барање, укључени сви остали српски крајеви у Хрватској, Славонији, Далмацији и Дубровнику, што је изазвало општесрпску и локално српску збуњеност, неприхватање, протесте, али не и до појаве алармантних упозорења и забринутости у погледу перспективности српског народа на овим просторима.

У односу на српска културно-просветна удружења на овим подручјима између два светска рата, одговарајућа хрватска удружења и установе су била у бројчаној премоћи. Хрватска културно-просветна друштва, чак и више њих, су оснивана и по изразито српским местима ових простора, као да се и тим путем желела провести систематска и бржа кроатизација ових подручја. Тако је у Далју, као изразитом српском црквеном и културном средишту, поред постојања српских културно-просветних друштава и установа, постоје и хрватска удружења: "Хрватска читаоница" и "Хрватско пјевачко друштво \*Невен\*", док је у Книну постојало "Друштво (Музеј) хрватских старица", а таквих примера је било веома много по већинским српским местима ових простора између два светска рата.

Српско културно-просветно организовање и рад није се исцрпљивао само у сталним културно-просветним удружењима и установама, тј. у удружењима и установама ставараним са намерама оснивача да иста буду трајна. У српским местима ових области између два светска рата постојала су бројна гимназијска и средњошколска (у учительским, грађанским, привредно-стручним и другим средњим школама) културно-просветна и литерарна удружења, а при бројним основним школама приручне књижнице, које су понегде надомећале недостатак посебних и самосталних књижница и читаоница, али она нису имали правни статус као самостална удружења, већ су била под надзором школских и државних просветних власти; због тога, она су изван сазнања изнетих у овом раду, а иста могу да буду посебан и захвалан предмет посебних изучавања.

Осим организовања и рада патриотских удружења, културно-просветних друштава, установа и добротворних задруга у Хрватској, Славонији, Далмацији, Дубровнику и Барањи, српска патриотска и културно-просветна делатност, између 1918-1941. године, испољавала се и кроз стварање и деловање разних повремених и привремених одбора: за подизање споменика значајним српским историјским личностима, а посебно члановима династије Карађорђевић, за подизање цркава, спомен чесама, спомен домова, школа, културно-просветних домова, соколских и задружних домова, прослава српских историј-

ских догађаја (Видовдана, 1.децембра и др.), одбора за свечани дочек владара династије Карађорђевић приликом више посета овим српским крајевима и тд.

Ове српске повремене културно-просветне акције, манифестационог карактера, за обележавање значајних српских националних празника често нису наилазила на благонаклон и трпељив став локалног хрватског живља. Отворена нетрпељивост, јавно је исказана, поводом српске прославе Видовдана 1940. године у Бановини Хрватској, у чланку "Кад ћемо их се ријешити?", у листу "Хрватска грудa", бр.6, од 6. јула 1940.године, чиме су, отворено и јасно, наговенгени злослутни геноцидни догађаји, који су се Србима дешавали 1941-1945. године и доцније.

У односу на стање српских патриотских и културно-просветних друштава до 1914.године, српски народ на овим просторима је, у периоду 1918-1941.године, са више стотина створених и активних српских удружења и установа, постигао квантитативни и квалитативни врхунац у свом културно-просветном организовању и раду. Тај бројчани показатељ је одраз културно-просветног стања српског народа на овим просторима између два светска рата, које ипак није било обеспокојавајуће, јер је пружало наду у успешан наставак разноврснијег, потпунијег, квалитетнијег и богатијег националног духовног и културно-просветног развитка српског народа на овим просторима.

Али, са дуго припреманим, системски започетим и проведеним усташким терористичким геноцидним злопочинствима над српским народом 1941-1945. године, а и наредних година и деценија - суштинским методама онемогућавања обнове српских културно-просветних удружења на овим просторима, осим једино, само формално, "Просвјете" у Загребу, постепеног однарођавања и иселавања - то је радикално прекинуто, да би, коначно, агонија српског народа на овим вековним српским просторима, са његовим бруталним изгоним 1995.године, била доведена до краја.

Чувајући историјске изворе, проналазећи и изучавајући архивске и друге податке и стичући знања о свом историјском постојању на овим просторима и својим разноврсним достигнућима, међу којима и о српским патриотским и културно-просветним друштвима и установама у периоду 1918-1941. године, живо се и трајно негује свест у српском народу о томе, да та достигнућа, која су српска неуништива духовна и културна баштина, нису заувек нестала и заборављена, већ само замрла, а која ће га подстицати да их, када дође време, обнови и оживи.

**СПИСКОВИ ПАТРИОТСКИХ, КУЛТУРНО-ПРОСВЕТНИХ  
УДРУЖЕЊА, ДРУШТАВА, УСТАНОВА И ДОБРОТВОРНИХ ЗАДРУГА  
СРБА У ХРВАТСКОЈ, СЛАВОНИЈИ, ДАЛМАЦИЈИ, ДУБРОВНИКУ  
И БАРАЊИ 1918-1941.**

**Патриотска удружења Срба**

**Четничка удружења**

Постојали су подборни четничких удружења у местима: Осијек, Бели Манастир, Винковци, Тушиловац, Бјеловар, Карловац, Госпић, Грачац, Книн и Бебрина. У Сплиту је постојало "Југословенско четничко коло \*Полет\*", а у Сумартину на Брачу "Четничка чета".

**Савези добровољаца**

Постојале су: "Савез добровољаца Хрватске, Славоније и Истре" са средиштем у Загребу, 1921. и подружнице "Савеза добровољаца Краљевине Србије" са средиштем у Београду, 1925.

**Удружење "Народна одбрана"**

Постоје подаци о месним одборима "Народне одбране" у Скрадину 1926. и Медарима у срезу Нова Градишка 1929.

**Омладинска патриотска удружења**

Постоје подаци о одбору "Југословенске напредне националне омладине (ЈУН-НАО)" у Сињу 1922. и одбору "Српске националне омладине (СРНАО) \*Краљевих Борбе\*" у Бјеловару, 1924.

**Соколска друштва**

Постојала у следећим местима:

1. Вуковар, постоји 1921.
2. Ердевик, новоосновано 1930.
3. Ориовац, срез Осијек, постоји 1931.
4. Осијек, поново основано 1920.
5. Даљ, срез Осијек, постоји 1921.
6. Дарда, Барања, постоји 1927.
7. Лак, Барања, основано 1922.
8. Винковци, постоји 1928.
9. Ђаково, основано 1930.
10. Дарувар, постоји 1924.
11. Ђурђеновац, основано 1930.
12. Вировитица, основано 1906.
13. Доњи Пављани, срез Бјеловар, основано 1922.

14. Грубишино поље, постоји 1929.
15. Нова Градишка, постоји 1923.
16. Чаглић, срез Пакрац, постоји 1937.
17. Загреб, I (српско) основано 1920; II (хрватско) основано 1922. и III (хрватско) основано 1930.
18. Дубица, постоји 1922.
19. Двор на Уни, основано 1905, а забрањено 1908. и 1914-1918. (има Соколски дом и Соколску чету у Доњем Жировцу на Уни)
20. Костајница, постоји 1925.
21. Петриња, постоји 1921.
22. Свети Никола, срез Петриња, постоји 1939. (има соколски дом "Краљ Александар I Ујединитељ")
23. Глина, постоји 1922. (има соколски дом "Краљ Александар I Ујединитељ" 1928. и соколске чете у Бовићу, Малом Градцу, Бијелим Водама, Влаовићу, Малим Пољанама, Шибини и Чемерници)
24. Огулин, основано 1922.
25. Вргин Мост, постоји 1925.
26. Писаровина код Вргин Моста, постоји 1931. (има соколски дом "Ђеђевог Краљевског Височанства Наследника Престола Петра")
27. Оточац, постоји 1924.
28. Врховине код Оточца, основано 1919.
29. Карловац, основано 1885.
30. Госпић, постоји 1925. (има соколску чету у Личком Осику и Дивоселу)
31. Српске Моравице, основано 1921.
32. Сушак, постоји 1922.
33. Грачац, постоји 1922. (има соколску чету у Брувцу)
34. Клис, основано 1921.
35. Книн, основано 1908. (има "Соколану" 1928. "најљепши соколски дом у крају").
36. Кистање, основано 1921.
37. Станковци код Книна, постоји 1925.
38. Обровац, постоји 1924. (има соколске чете у Кули Атлагића, Пристегу, Ивошевцима, Ердевику Горњем, Карин Слани)
39. Бенковац, основано 1924.
40. Дрниш, основано 1921.
41. Новиград, основано 1907.
42. Шибеник, основано 1899, обновљено 1921.
43. Мадалина код Шибеника, основано 1904.
44. Сплит, постоји 1924. (у соколској жупи има 29 соколских друштава или соколских чета)
45. Биоград на мору, основано 1907, обновљено 1920.
46. Макарска, основано 1894.
47. Оребић, основано 1924.
48. Имотски, постоји 1932. (има четири чете југословенског сокола и седам чета хрватског сокала)
49. Дубровник, постоји 1924. (раније, до 1914. Српско соколско друштво "Душан Силни" у Дубровнику)
50. Потомље на Пељешцу, основано 1910.
51. Блато на Корчули, постоји 1928.

## Културно-просветна друштва и установе и добротворне задруге Срба

### Српска певачка друштва

#### а) Српска црквена певачка друштва:

1. Српско црквено певачко друштво "Слога" у Пачетињу, срез Вуковар, основано 1934.
2. Српско црквено певачко друштво "Свети Сава" у Осијеку, поново пререгистровано 1934.
3. Српско православно црквено пјевачко друштво у Госпићу, основано 1882.

#### б) Српска световна певачка друштва:

1. Српско певачко друштво "Тусле" у Осијеку, поновно одобрење за рад 1938.
2. Српско певачко друштво "Лири" у Даљу, срез Осијек, поновно одобрење за рад 1934.
3. Српско певачко друштво "Вила" у Випковцима, основано 1886, поново одобрена правила за рад 1927. (има свој "Дом")
4. Певачко друштво "Бранко Радичевић" у Славонском Броду, поново одобрена правила за рад 1931. (проистекло преименовањем "Српског црквеног певачког друштва", основано 1887.)
5. Српско певачко друштво "Змај" у Белом Брду, срез Осијек, основано 1933.
6. Српско певачко друштво "Ратарска омладина" у Јасеновцу, срез Нова Градишка, основано 1937.
7. Српско певачко друштво "Обилић" у Подравској Слатини, основано 1898.
8. Селачки музички и тамбурашки збор у Предријеву Горњем, срез Подравска Слатина, основано 1933.
9. Певачко друштво "Граничар" у Будаковцу, срез Вировитица, основано 1930.
10. Певачко друштво "Мокрањак" у Бјеловару, основано 1934.
11. Српско певачко друштво у Загребу, основано 1878, а одобрен му је рад 1880, поново пререгистровано 1931.
12. Српско пјевачко друштво у Карловцу, одобрен рад 1899.
13. Српско пјевачко друштво "Слога" у Дубровнику, основано 1874.

### Српске читаонице и књижнице

1. Српска ратарска читаоница у Опатовцу, срез Вуковар, основана 1929.
2. Народна књижница у Габошу, срез Вуковар, основана 1922.
3. Српска народна читаоница и књижница у Чаковцима, срез Вуковар, основана 1934.
4. Народна књижница у Мачкишци, срез Вуковар, основана 1923.
5. Народна читаоница и књижница у Сотину, срез Вуковар, основана 1932.
6. "Пољопривредна књижница и читаоница" у Оклашу, срез Вуковар, основана 1933. (члан "Савеза пољопривредних књижница и читаоница" Српског пољопривредног друштва из Београда)
7. "Пољопривредна књижница и читаоница" (до 1933. Српска ратарска читаоница, основана 1905.) у Трпињи, срез Вуковар (члан "Савеза пољопривредних књижница и читаоница" Српског пољопривредног друштва из Београда)
8. Српска читаоница у Осијеку - Доњи Град (раније "Српско читаоничко друштво"), поново основано 1929, а одобрен му је рад 1933.
9. Српска читаоница у Осијеку - Горњи Град, одобрена 1931.

10. Српска читаоница у Даљу, срез Осијек, одобрена 1931.
11. Народна књижница и читаоница у Копривни, срез Осијек, основана 1935.
12. "Пољопривредна књижница и читаоница" у Чепину, срез Осијек, основана 1936. (члан "Савеза пољопривредних књижница и читаоница" Српског пољопривредног друштва из Београда)
13. "Пољопривредна књижница и читаоница" у Жешни, срез Осијек, основана 1937. (члан "Савеза пољопривредних књижница и читаоница" Српског пољопривредног друштва из Београда)
14. Југословенска национална читаоница у Ердуту, основана 1934.
15. Српска читаоница у Љуби, срез Илок, основана 1937.
16. Народна књижница и читаоница у Винковачким Баповцима, основана 1934.
17. Српска ратарска читаоница у Мохову, општина Шаренград, срез Илок, основана 1924.
18. Српска пољопривредна читаоница Омладинске дружине у Јагодињаку, Дарда, Барања, основана 1937.
19. Народна књижница и читаоница у Дражу, Батина, Барања, основана 1925.
20. Народна књижница и читаоница у Брањином Врху, Батина, Барања, основана 1926.
21. Народна књижница у Подољу, Дарда, Батина, основана 1928.
22. Југословенска читаоница и књижница у Батини, Барања, основана 1934.
23. Ратарска читаоница у Бингули, срез Илок, основана 1933.
24. Задружна читаоница у Будимцима, срез Нашице, основана 1938.
25. "Грађанска читаоница" у Напцима, основана 1930, а 1934. преименована у Југословенска читаоница.
26. Народна књижница и читаоница у Клокочевцу, срез Славонски Брод, основана 1928.
27. Мјестна читаоница, Славонски Кабан, срез Славонски Брод, *постоји 1934.*
28. Српска читаоница у Подравској Слатини, основана 1924.
29. Народна књижница и читаоница у Мединцима, срез Подравска Слатина, основана 1932.
30. Народна књижница и читаоница у Кометнику, срез Подравска Слатина, основана 1937.
31. Народна читаоница у Посковцима, Сопјан, срез Подравска Слатина, основана 1934.
32. Народна читаоница у Предријеву Горњем, срез Подравска Слатина, основана 1935.
33. Народна читаоница у Миклеушу, срез Подравска Слатина, *постоји 1933.*
34. Народна читаоница и књижница у Пушини, срез Подравска Слатина, основана 1929.
35. "Пољопривредна књижница и читаоница" у Миљевцима, срез Подравска Слатина, основана 1932. (члан "Савеза пољопривредних књижница и читаоница" Српског пољопривредног друштва из Београда)
36. Народна читаоница у Боломачама, срез Славонска Пожега, основана 1932.
37. Југословенска народна читаоница у Дарувару, основана 1937.
38. Књижница у Подб. Батињанима, срез Дарувар, обновљена 1924.
39. Народна књижница у Бројанцима, срез Валпово, основана 1933.
40. Књижница и читаоница Ратарског културног друштва "Просвјета" у Медарима, Трпава, срез Нова Градишка, основана 1935.
41. Српска читаоница у Окучанима, срез Нова Градишка, основана 1900.
42. Пољопривредна читаоница у Драговцима, Нова Капела, срез Нова Градишка, *постоји 1934.*
43. "Народна читаоница" у Бјеловару, настала 1930. обједињавањем "Српског читаоничког друштва" (основаног 1905.) и "Хрватске читаонице" (основане 1909.)

44. Читаоница Нова Рача, срез Бјеловар, основана 1896.
45. Народна читаоница у Великој Писаници, срез Бјеловар, основана 1935.
46. Српска читаоница у Загребу, основана 1936, а престала са радом 1938.
47. Читаоница и књижница ратних инвалида у Загребу, основана 1926.
48. Народна књижница и читаоница у Примишљу, срез Слуњ, основана 1929.
49. Српска читаоница у Црквеном Боку, срез Костајница, основана 1929.
50. Пољопривредна књижница и читаоница у Слабињи, срез Костајница, основана 1932.
51. Књижница и читаоница "Просвјетног дома Петра Мркоњића" у Двору на Уни, основана 1929.
52. Учитељска библиотека у Двору на Уни, основана 1933.
53. Народна књижница и читаоница у Брезовом Пољу, срез Глина, основана 1928.
54. Народна књижница и читаоница у Бијелим Водама, срез Глина, основана 1928.
55. Народна књижница и читаоница у Перни, срез Вргин Мост, основана 1928.
56. Народна читаоница у Брлогу, срез Оточац, основана 1937.
57. Српска народна читаоница у Госпићу, новопотпрђена правила и одобрење за рад 1933.
58. Српска народна читаоница у Врепцу, срез Госпић, основана 1929.
59. Српска народна читаоница у Острвици, срез Госпић, основана 1933.
60. Српска народна читаоница у Дивоселу, срез Госпић, основана 1932.
61. Народна књижница и читаоница у Мекињару код Удбине, основана 1924.
62. Народна књижница и читаоница (Учитељска и ученичка књижница и читаоница) при Основној школи у Мазину, срез Грачац, обновљена 1924.
63. Доброселска народна књижница и читаоница, Добро Село, срез Доњи Лапац, основана 1927.
64. Југословенска народна читаоница у Бенковцу, преименована 1934. (раније "Српска читаоница", основана 1887), поново регистрована и основана 1928.
65. Југословенска народна читаоница у Обровцу, срез Бенковац, нова регистрација 1934. (раније "Српска читаоница", основана 1887, преименована 1929.)
66. Народна књижница и читаоница у Кули Атлатића, срез Бенковац, основана 1936.
67. Народна књижница и читаоница у Смоковићу, срез Бенковац, основана 1924.
68. Књижница и читаоница при "Просвјетном друштву" у Беврскама, срез Шибеник, основана 1924.
69. Народна читаоница у Злоселу, срез Шибеник, основана 1924.
70. Народна читаоница у Пролошту, срез Имотски, основана 1934.
71. Југословенска читаоница у Трпњу код Дубровника, основана 1935.
72. Народна књижница и читаоница у Бргату, срез Дубровник, основана 1934.
73. Народна књижница и читаоница у Жуљанима, срез Дубровник, основана 1934.

#### Српска културно-просветна друштва и домови

1. Одбор за народно просвећивање у Змајевцу, Батина, Барања, основан 1939.
2. "Српски клуб" у Осијеку, основан 1925.
3. Друштво "Деспот Стеван Штиљановић" у Дарди, Барања, постојало 1926.
4. Народна грађанска заједница - просветна секција у Осијеку, основана 1919.
5. Национално хумано и просветно друштво "Југословенска матица" (Главна управа у Београду), подружница Осијек, постоји 1932.
6. Ратарско културно друштво "Просвјета" у Медарима, срез Нова Градишка, преименовано 1934. (раније "Друштво српске ратарске омладине" "Просвје-

- та\*", основано 1926.)
7. Културно-просвјетно друштво у Вођину, срез Подравска Слатина, основано 1934.
8. Друштво "Окриље" у Вировитици, основано 1927.
9. Друштво за потпору сиромашних а вредних ученика у Бјеловару, основано 1927.
10. Просветно добротворно друштво "Свети Сава" у Загребу, основано 1929.
11. Српско православно подпорно друштво "Свети Ђорђе" у Загребу, постоји 1936.
12. Српско омладинско просветно друштво "Доситеј" у Загребу, основано 1928.
13. Српско православно погребно друштво "Св. Арханђел Михаило" у Загребу, основано 1935.
14. Српско просветно и културно друштво "Просвјета" (Главни одбор у Сарајеву), Областни одбор у Загребу (постоји пре 1914.) са пододборима у: Карловцу (одобрен 1936.), Госпићу, Винковцима, а посебан одбор у Дубровнику. При Областном одбору "Просвјете" у Загребу била је "Задруга добрих људи" - за морално подизање сељака, у сваком селу и застоју српском, основана 1935.
15. Српско муслиманско културно-просвјетно друштво "Тајрет" (централна управа у Сарајеву), подружница у Загребу, основана 1932. а престала са радом 1935.
16. Друштво за културно и економско унапређење "Селачко коло", централна (средишња) управа у Загребу, основано 1936. са подружницом у Бјеловару, огранцима у: Кукуњевцу, Бујаници-Кукуњевац, срез Пакрац, Билињи-Бјелник, срез Петриња - све основано 1937.
17. Српско просветно друштво у Глини (раније основано), поново потврђено одобрење за рад 1924.
18. Омладинско друштво "Просветар" у Церовљанима код Костајнице, постоји 1935.
19. Културно-просвјетно друштво у Војнићу, основано 1934.
20. Просветно друштво "Напредно село" у Грачацу, основано 1935.
21. Привредно-културна Матица за Сјеверну Далмацију у Книну, основана 1928. (издавала Лист за народно просвећивање "Глас" у Шибенику, 1930.)
22. "Просвјетно друштво" у Ивошеницама, срез Бенковац, основано 1935.
23. "Просвјетно друштво" у Беврскама, срез Шибеник, основано 1920.
24. Друштво "Југословенски скуп" у Тијесном, срез Шибеник, основано 1922.
25. Народни клуб за културно-просвјетну акцију у Шибенику, основан 1937.
26. "Југословенска матица", подружница у Дубровнику, основана 1921.
27. Национално просвјетно-културно друштво "Југославенски напредак" у Богомољу на Хвару, основано 1931.

#### Културно-просветни домови

1. Просветни дом "Краљ Александар I Ујединитељ" у Далју, срез Осijek, постоји 1936.
2. Задружни просветни дом "Краљ Александар I Ујединитељ" Српске омладиничке задруге у Пуштини, срез Подравска Слатина, постоји 1936.
3. "Народни дом" у Медарима - Трнава, срез Нова Градишка, постоји 1929.
4. Просветни дом у Светом Николи, срез Петриња, постоји 1939.
5. Дом православне српске општине у Сиску, постоји 1926.
6. Просветни дом "Петар Мркоњић" у Двору на Уни, изграђен 1920.
7. Просвјетни дом у Дивуши, срез Двор, постоји 1933.
8. Просвјетни дом "Принца Андрије" у Дивоселу, срез Госпић, изграђен 1931.

9. Земљораднички домови земљорадничких задруга (чланица Српског земљорадничког задружног савеза у Београду) у Книну, Грачацу, Глини и Прасквици.

#### Српске женске добротворне задруге и удружења

1. Српско женско просветно и привредно удружење "Посестрима" у Вуковару, поново основано 1925, одобрено 1926.
2. Добротворна задруга Српкиња у Осиеку, поново одобрење за рад 1931.
3. Друштво за заштиту деце у Осиеку, основано 1930.
4. "Коло барањских сестара" у Белом Манастиру, постоји 1928.
5. Српска женска добротворна задруга у Дању, през Осиек, *постоји 1928*.
6. Добротворна задруга Српкиња у Новој Градишци, постоји 1923.
7. Добротворна задруга Српкиња у Славонском Броду, основана 1938.
8. Српска женска добротворна задруга у Пакрацу, основана 1901 (има од 1936. дом "Краљ Александар I Ујединитељ").
9. Добротворна задруга Српкиња у Бјеловару, основана 1914.
10. Загребачка добротворна задруга Српкиња, Загреб, основана 1898.
11. Друштво за просвјету жене у Загребу, основано 1936.
12. Загребачко женско културно-просветно друштво, Загреб, основано 1935.
13. Удружење универзитетски образованих жена у Југославији - секција Загреб, постоји 1937. у Загребу.
14. Друштво "Кнегиња Љубица" - Одбор госпођа "Кнегиња Љубица", постоји 1923. у Загребу.
15. Добротворна женска задруга Српкиња у Госпићу, основана 1905.
16. Друштво "Кнегиња Зорка" - Одбор у Оточцу, постоји 1931.
17. Коло југословенских сестара - Одбор у Карловцу, основано 1935.
18. "Коло српских сестара" - Одбор у Сушаку, постоји 1930.
19. "Добротворна задруга Српкиња Ријеке и околице", основана у Ријеци 1911, од 1920. са средиштем у Сушаку.
20. Југословенско женско демократско удружење у Сушаку, основано 1919.
21. Добротворна женска задруга у Книну, основана 1904.
22. Буковичка среска здравствена задруга "Далмација" у Жегару, постоји 1928.
23. Женска народна задруга у Шибенику, основана 1919.
24. "Цавтајска удруга за уздржавање и унапређење народне умјетности и обрта, те одгој младежи", Цавтат, основано 1930.
25. Народна женска задруга у Дубровнику, постоји 1921. (са секцијом дечјег друштва "Пчелица")

#### Српска студентска удружења

1. Академска певачка дружина "Балкан", Загреб, постоји 1922.
2. Југословенско академско потпорно друштво, Загреб, постоји 1920.
3. Југословенско друштво трезвености српске студентске омладине "Трепо-род", Загреб, основано 1923.
4. Југословенска академска читаоница у Загребу, постоји 1930.
5. Савез југословенских националних академских организација у Загребу, основан 1935.
6. Југословенски студентски културни клуб "Рад", Загреб, основан 1935.
7. Академско и грађанско удружење "Опленац", Загреб, основано 1935.
8. Глински академски клуб, Глина, основан 1933.

## Радничка културно-просветна друштва и читаонице

1. Југословенско радничко певачко друштво "Радиша", Вуковар, основано 1936.
2. Друштво "Трезвеност", Б.А.Т.А., Борово, срез Вуковар, постоји 1937.
3. "Једнакост", радничко певачко друштво, Осијек-Доњи Град, основано 1929.
4. Железничка читаоница, Винковци, основана 1933.
5. Читаоница намештеника ложионице и радионице државне железнице у Славонском Броду, основана 1920.
6. Радничка читаоница, Вировитица, основана 1930.
7. "Пролетер", радничко пјевачко друштво, Бјеловар, основано 1920.
8. Радничко пјевачко друштво "Јединство", Бјеловар, основано 1934.
9. Радничко културно-просветно удружење "Радничка читаоница", Пакрац, постоји 1936.
10. Обртно радничко друштво "Бановац", Петриња, основано 1905.

## Богомољачка братства

1. Братство "Преображење Господње", Даљ, постоји 1924.
2. Братство "Св. Благовести", Бело Брдо, Сарвац, срез Осијек, постоји 1929.
3. Братство "Успеније Пресвете Богородице", Тења, постоји 1929.
4. Братство у Миклеушевцима, постоји 1929.
5. Братство у Борову, срез Вуковар, постоји 1929.
6. Братство у Трпињи, срез Осијек, постоји 1929.
7. Братство "Св. Вознесење Христово", Дарда, Барања, постоји 1929.
8. Братство у Мирковцима, постоји 1929.
9. Братство у Ориолику, срез Вуковар, постоји 1933.
10. Братство "Св. Јаван Крститељ", Маркушица, постоји 1935.
11. Братство "Усековање главе Св. Јована Претече", Негославци, срез Вуковар, постоји 1934.
12. Братство "Св. Архиђакон Стефан", Штиљановићево, Барања, постоји 1934.
13. Братство "Св. Тројица", Винковци, постоји 1933.
14. Братство у Липовљанима, срез Чазма, постоји 1924.
15. Братство у Дарувару, постоји 1932.
16. Братство "Усековање Св. Јована" у Бингули, срез Илок, постоји 1937.

oooOooo

*Др. Гојко М. Маловић*

Аутор:

**Др. Гојко Маловић**  
историчар-архивист

Архив Југославије

Београд, Васе Пелагића 33